

„Szavak nélkül a nyelv halott” – A szóbeli kommunikáció prioritása az idegennyelv-oktatásban

© Kelemen Krisztián, © Talabér János

Eszterházy Károly Főiskola, Eger

krisztian.kelemen@gmail.com, talaber.janos@gmail.com

Talán feloldhatatlan feszültséget kelt még napjainkban is a nyelvtanárok körében, hogy vajon az írásbeli vagy a szóbeli kommunikáció élvez-e prioritást, azon belül pedig mekkora hangsúlyt is fektessünk a nyelvtani és stilisztikai pontosságra, és az mennyire befolyásolja majd esetleg a kommunikáció gördülékenységét. Még ma is találkozunk olyan középiskolákkal, ahol túlzásba viszik a nyelvtan tanítását, és túlzott hangsúlyt kapnak a nyelvtani szerkezetek szemben a szóbeli kommunikációval. Találkozhatunk azonban felvilágosultabb nyelvoktató intézményekkel, ahol immár non-formális keretek között, de próbálnak a szóbeli kommunikáció felé fordulni. Néha azonban csak hasztalan marketingeszközként használják a „kommunikációs” jelzőt a nyelvoktatás leírására. A szóbeli kommunikáció ilyen mellőzése azonban több szempontból is vitatható. Az Európai Unió állásfoglalása szerint, a kommunikációnak kell lenni az elsődleges célnak, hiszen a szóbeli (és írásbeli) információközlés, megértés és interakciók azok, amelyek a nyelvi akadályokat leküzdhetik. Ahogy azt *Harmer* írja, a nyelvtan a mondat csontváza, ami köré mintegy húsként épülnek fel a szavak, így adva arcot és alakot az egész mondatnak (*Harmer, 1991*). Többéves vizsgálatunkba több mint 700 vizsgázót vontunk be, ahol a szóbeli nyelvvizsgákon való megakadásokat mértük. Ezeket a megakadásokat „szituációs afáziáknak” nevezzük, ahol a vizsgázó 5 másodpercet meghaladó időre megakad, azaz leblokkol. Ezeknek a nyelvi blokkoknak sok oka van, jelen tanulmányunk csak az egyik következtetést fejt ki most bővebben. Ennek értelmében, a szituációs afáziás blokk egyik okaként a célnyelvi repertoár hiányát tartjuk, amelyen belül a vizsgázó azért lesz gátolva a szóbeli kommunikációban, mert fél, hogy nyelvtanilag elrontja a feladatot, ezért inkább meg sem szólal, vagy elakad, amikor véleménye szerint egy nehezebb nyelvtani szerkezetet kellene mondania. Vizsgálatunk szerint a nyelvtanítási módszerek túlzott nyelvtanközpontúsága okolható, valamint a valós nyelvi – vagy a valóshoz közelinek vélt - input hiánya a mai nyelvoktatási módszerekben. Mindezen problémák pedig egy rossz pedagógiai megközelítésben gyökereznek, miszerint a nyelvtan túl sok szerepet és hangsúlyt kap, mert a nyelvtanár állandóan kijavígtatta a tanulót a nyelvtanulás folyamán. Természetesen a hipotézisek nem elegendőek ahhoz, hogy a tanulmányunkban meghirdetett célt – amely szerint bizonyítandó és bizonyított, hogy a szóbeli kommunikációs készség fontosabb a nyelvtani pontosságnál, illetve, hogy az idegen-nyelvi szóbeli készségek, a nyelvtanulás során még mindig hanyagolva vannak – hitelt érdemlően alátámasszuk. Ezért tézisünk két pilléren nyugszik: elsődleges mérés a nyelvvizsgákon való szóbeli szituáció pontos lejegyzetelése és megfigyelése (empirikus bizonyítás), másodlagos mérésünk pedig egy retrospektív kérdőív kitöltése után készített összegzés. Ahhoz, hogy tanulmányunk és jelen esszénk elérje célját, elengedhetetlen néhány fontos fogalom, megközelítés tisztázása.

Szóbeliség, szóbeli kommunikáció

A szóbeliség az emberi kommunikáció legtipikusabb módja, jelentős információhordozó. Ugyanakkor a leggyakrabban lehet félreértések forrása, mivel azzal a feltételezéssel élünk, hogy egy-egy szó azonos jelentéssel bír mindenki számára. Azonban azt, hogy egy-egy szónak az adott pillanatban milyen jelentést tulajdonítunk, aktuális szükségleteink is jelentős mértékben befolyásolják. Ezért az egyes kommunikációs szituációkat megfigyelni, monitorizálni és kontrollálni kell. Mit jelent számunkra a szóbeliség? Következtetni tudunk tárgyaló partnerünk képzettségére, intelligenciájára, kulturáltságára, életútjára vagy akár valamely közösséghez (tájegység, tanári kar, munkahely, stb) tartozására, iskolázottságára és nyelvi érettségére. Emellett a szóbeliség az egyéni motivációkat is tartalmazza. A nyelvi kommunikáció tehát az érintkezés, az ismeretszerzés, továbbá az így megszerzett ismeretek közvetítésének, valamint a gondolkodásnak a leghatékonyabb eszköze. A nyelv tehát és azon belül a szóbeliség az emberi kultúra alapja. A nyelv által leszünk képesek az emberiség tapasztalatainak elraktározására és épp így leszünk képesek ahhoz hozzájárulni. Segítségével ismerjük meg a világot és így alakul ki a személyiség szerkezete. A nyelv jellemzője, hogy a személy számára objektív, állandó és stabil.

Non-verbális kommunikációs jelzések

A verbális jelek mellett a szóbeli információk kiegészítésére, ellenőrzésére vagy éppen hangsúlyozására az ún. non-verbális jelrendszert alkalmazzuk. A non-verbalitás a vizsgákon is sokat jelent, hiszen mértük azt, hogy a vizsgáztató neutrális, mogorva vagy esetleg segítőkészen mosolygós volt. A mérésünkben rávilágítottunk, hogy az esetek száma és a mogorva vizsgáztató között koherencia található (72/180, 40%-ban mogorva, 60/180, 33,3%-ban neutrális vizsgáztatók voltak, együttesen tehát 73,3%-ban nem mosolyogtak a vizsgáztatók). Természetesen nem lehet kijelenteni, hogy a nyelvvizsgákon az afáziás blokk oka a vizsgáztató hozzáállása, de az biztos, hogy a non-verbális kommunikáció is szignifikáns.

A non-verbalitás magán a vizsgázón is mérhető. Azaz, hogy egy adott szituációban milyen idegrendszeri tünetek (neurobiológiai non-verbális reakciók) láthatóak a vizsgázón. Kutatásunk folyamán azt is vizsgáltuk, hogy milyen tünetek jelentkeznek, mint pl. izzadás, remegés, szájszárazság, könnyezés vagy kiütés. A remegés 132/180 arányban (73,3%) amíg az izzadás 97/180 arányban (53,8%) fordult elő, a többi tünet azonban nem szignifikáns. Világosabb bőrű, szőke hölgyeknél jellegzetes, ún. gallér kiütés jelentkezett.

Az afázia affektív tényezői

A nyelvtanulási folyamatban számos tényező segíti, vagy éppen gátolja a hatékony tanulást, ezzel együtt a gördülékeny nyelvhasználatot. Beszélhetünk itt a motiváció megkülönböztetett szerepéről, vagy éppen a nyelvi akadályok társadalmi rétegződéséről. Az afáziás tünetek megértésében viszont *Krashen* hipotézisei közül az érzelmi szűrő (affective filter) működését kell megvizsgáljunk. Krashen, a sokat vitatott hipotéziseiben a nyelvtanulás akadályai között a fent említett szűrő meglétét okolja (Krashen, 1978). Nem csak a felnőttek, hanem gyerekek és fiatal diákok esetében is nagy jelentőséggel bír a nyelvtanulás során tapasztalt érzelmi állapot.

Krashen (1981) szerint az érzelmi szűrőt három tényező befolyásolja: a motiváció szintje, az önbizalom foka és a szorongás megléte. Amennyiben a három tényező közül akár az egyik is túl alacsony, működésbe lép a szűrő, amely oltó hatással van a nyelvi elsajátításra.

Az idegen-nyelvi kommunikáció sajátosságai

Az XX. és a XXI. században minden eddiginél szélesebb körűvé vált az információ-áramlás, árucseréje valamint újkori népvándorlás. Ennek oka, hogy a keleti blokádi polgárai is már szabadon utazgathatnak a „Vasfüggöny” lebomlása után. Így a szabadidő eltöltésének kedvelt formájává vált az utazás, melynek nagy része irányul külföldre, ezért a gyermekek nagy része igen hamar szembesül azzal, hogy az anyanyelvétől eltérő kommunikációra van szüksége ahhoz, hogy megértesse magát. Nem beszélve arról, hogy sok iskolának van már partner-iskolai kapcsolata külföldön. Továbbá egyre több szervezet ajánl cserediák programot akár a tengeren túli országokba is. A telekommunikáció, a média és az informatika szintén közös vérkeringésbe kapcsolja a világ népeit.

Az idegennyelv-oktatás fontosságát jelzi, hogy egyre több ország vezette be a nyelvoktatást már egészen kisiskoláskorban. Az alapfokú idegennyelv-oktatás feladata, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését az idegen nyelvek tanulása iránt, felkészítse a tanulókat a további sikeres nyelvtanulásra, és képessé tegye őket a korosztályukkal történő sikeres kommunikációra az életük legkülönbözőbb területén. Korábbi méréseink azonban azt mutatják, hogy az óvodás-és kisiskolás korban elkezdett nyelvtanulás nem szignifikáns a későbbi kognitív nyelvtanulásra és nyelvhasználatra nézve. Éppen ezért – hacsak nem kétnyelvűségről van szó – nem tartjuk annyira „megalapozónak” az óvodás nyelvoktatást, mint amennyire azt egyes szerzők és iskolaalapítók (pl. Helen-Doron) azt sugallják és hangoztatják. Ennek ellenére, az ismerkedés a második nyelvvel (L2) korai életszakaszban is pozitív emlékek mondható, még ha kognitív nyelvészeti hatásának szignifikancia szintje el is hanyagolható (ti. másik tanulmányunkban mértük a nyelvi érettséget is, ahol megállapíthatjuk, hogy a kognitív nyelvtanuláshoz és nyelvhasználathoz szükség van egyfajta „nyelvi érettségre”, ami szerintük 16 éves kor előtt nem lehetséges). A tanulók a beszélt nyelven keresztül találkoznak az idegen nyelvvel, értik meg, illetve gyakorolják azt. A nyelvtanulás első szakaszában kiemelt szerepe van a szókincesfejlesztésnek és a szóbeli interakcióknak.

A tanuló szerepe a tanulási folyamatban

A tanuló a tanulás folyamatában jelentésformálóként és problémamegoldóként egyaránt aktív módon vesz részt. A tanulási folyamat során a tanuló egész személyisége formálódik, alakul, általános és nyelvi kompetenciái állandó kölcsönhatásban fejlődnek. A kommunikatív nyelvi kompetencia integrálja a tanulási képességeket és az anyanyelvi kompetenciát. Kiemelkedően szoros kapcsolat van még a szociális és állampolgári kompetencia, az esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképesség területén is. Ugyanakkor megállapítható a nyelvvizsga rendszerek közötti szignifikáns diszparitás is. Egyes nyelvvizsgarendszerek között jelentős különbség adódik, és sok esetben az „emelt szintű érettségi” vizsgán olyan kérdéseket tesznek fel, amit a KER C1-nek minősítene. Ennek természetesen több oka van, pl. az,

hogy sajnos az „emelt szintű érettségi” célja kettős: egyrészt B2 középfokú nyelvizsgát szerezhet vele a tanuló, ugyanakkor egyetemi felvételi vizsgának is számít a leendő angol szakos kollégáknak. Ezért inkább a B2+-C1 szintet célozza meg, ami azonban sajnos a 16-18 éves tanulónak még gondot okoz, hiszen nyelvileg (és ide az anyanyelvi repertoárt is értjük) nem áll olyan érettségi fokon, hogy a társadalom nagy kérdéseiben (abortusz, eutanázia, munkanélküliség, sztrájkok, katasztrófa helyzet, közbiztonság, stb.) nyilatkozni tudjon.

A szóbeli kommunikáció a tanulási folyamatban

Nem lehet autentikus az a tanár, aki felkészültségi szintjének hibái miatt kényszerül egy-egy felmerült kérdésre kitérő választ adni, netalán felkészületlenségét leplezendő, tárgyi tévesztést is megkockáztatva válaszol, amely saját tapasztalataim szerint elég sokszor előfordul, pedig ezzel később helyrehozhatatlan károkat is okozhatunk a tanulónak. A tanár saját kompetenciái továbbfejlesztésével érheti el, hogy professzionális nyelvtanárként állhasson az osztály elé, így magas szintű kulturális, történelmi és elengedhetetlen módon bizonyos szintű nyelvészeti ismeretekkel kell, hogy rendelkezzen a tanított nyelvből. A kommunikatív kompetencia fejlesztése nagy felkészültséget kíván tehát a tanár részéről, hiszen az Európai Unió és a Nyelvtanárok Egyesülete szerint az idegennyelv-oktatás legfőbb célja a tanulók kommunikatív kompetenciájának megalapozása és folyamatos fejlesztése. Kisiskolás korban a legfontosabb cél az idegen nyelv és a nyelvtanulás iránti pozitív attitűd és motiváció kialakítása és fenntartása. Fontos szerepe van még a hatékony nyelvtanulási stratégiák megismertetésének, elsajátíttatásának a fokozatosan kialakítandó önálló tanulás érdekében. El kell érniük, hogy a tanulók örömeiket leljék a nyelvi órákon végzett tevékenységekben, örömmel és aktívan vegyenek részt az órai játékokban.

Fölösleges és megalapozatlan, valamint minden pedagógiai módszert megtagadó a megközelítés, amikor a tanár több oldal „drill” szerű házi feladatot ad fel a munkafüzetbe, vagy több tíz mondat fordítását. Ezek az ún. mechanikus feladatok megutáltatják a nyelvet, mintsem megszerettetik. A tanárnak kényelmes ugyan, de a kommunikációt és a nyelvtanulást meglehetősen aláássa. Különböző könyvek, magazinok, internet, DVD és egyéb az élet bármely területén szerzett élmények segítenek ezekben. A tanulók kreativitását maximálisan ki kell használnia nyelvi órákon, hogy képesek legyenek meglévő ismereteiket, tudásukat, készségeiket ötletesen, újszerűen használni. El kell érni, hogy kreatív gondolkodással jussanak el arra a szintre, hogy a célnyelven is meg tudják fogalmazni gondolataikat, válaszaik pedig jól felépítettek legyenek. Ehhez szükséges a mondat szerkezetek bővítéses tanítása, amellyel fokozatosan jutnak el a beszélt nyelvre jellemző kifejezőmód, beszédtempó és választékosság szintjére. Nem mehetünk el szó nélkül a kiejtés megtanításának fontossága mellett sem, lévén az a szóbeli kommunikáció egyik alappillére. Különösen fontos ez egy olyan célnyelv esetében, mint az angol nyelv, ahol a nyelvi output minőségét és megítélését nagyban befolyásolja a kiejtés szintje. Itt felmerülhet egy újabb kérdés, amelynek feltevése is már-már kétségbeejtő: miért nem várható el egy nyelvtanártól a professzionalitás, amely a célnyelv a fentiekben túlmenően taglalt ismeretén kívül, annak kiejtésének is minél professzionálisabb művelését is magában foglalja?

Ezt az interakciót facilitálja a leginkább a felnőttoktatásban elterjedt munkamódszer, a frontális túlsúlya ellen küzdő páros gyakorlás, amelynek során a tanulóknak lehetősége nyílik egy adott foglalkozás keretein belül, több „nyelvhasználóval” is a célnyelven kommunikálni, ezzel segítve a kommunikatív

készségek fejlődését és ezzel készülve fel a „mélyvíz” effektus hatásainak enyhítésére, amellyel a legtöbb nyelvtanuló szembesül a nyelv használata során. Valljuk azt, hogy a hatékony kommunikáció alapfeltétele a csoportlétszám optimalizálása, hiszen azon túlmenően, hogy a tanár sem képes bizonyos csoportlétszám felett hatékony munkára, a tanulók hasznára is inkább a kis létszámú csoportok válnak igazán.

A kommunikatív kompetenciák megkülönböztetett szerepe a nyelvtanulásban

A nyelvtanítás örökös, néha feloldhatatlannak tűnő kettőse – a nyelvtan centrikusság és jelentés centrikusság közötti ellentmondás - valószínűleg még sokáig végigkísér bennünket. Tény azonban, hogy a megfelelő nyelvi interakció nélkülözhetetlen eszköze a kommunikatív készségek fejlesztése is. A kérdés egyre inkább az, hogy hogyan lehet a nyelvet célszerűen használni valódi élethelyzetekben, a lehető legkevesebb idő- és energiárfordítással. E megállapítás helyességét mi sem bizonyítja jobban, hogy a felgyorsult társadalmi változások mindinkább egy használatra kész, jól megkonstruált, hiteles, mintsem bemagolt, sablonokra épülő nyelvhasználatért kiáltanak. A kommunikatív kompetencia fogalmának meghatározásában Hymes (1972) megfogalmazása segíthet a két terület összekapcsolásának fontosságának megértésében: „Vannak a nyelvhasználatnak olyan szabályai, amelyek nélkül a nyelvtani szabályok hiábavalók”. A kommunikatív kompetencia tehát a szóbeli nyelvhasználatban is jelentős szerephez jut, vizsgáljuk csak meg ennek komponensrendszerét.

Ide tartozik a nyelvi- és szociolingvisztikai kompetencia, azaz a nyelvhelyesség és beszédfolyamatosság, illetve a nyelvi norma elérése, a nyelvi pontosság és a szociális érzékenység tükrében. A kommunikatív kompetencia részét képezi még a beszéd- és szövegalkotás folyamatosságának kompetenciája, illetve bizonyos elkerülési stratégiák tudatos alkalmazásának kompetenciája. Nem csak az írott, hanem a beszélt nyelv, a diskurzus is koherens és kohezív kell, hogy legyen és természetesen ösztönszerűen alkalmazni kell azokat a vészhelyzetben használt stratégiákat, amelyek elkövetett vagy várható hibák esetén vannak segítségünkre azok elhárításában, illetve elkerülésében.

A közös európai referenciakeret és a tanulási kulcskompetenciák

Ha a tanulók megismerik az alapvető nyelvtanulási és nyelvhasználati stratégiákat, akkor képesek lesznek azokat részben önállóan, részben tanári segítséggel alkalmazni. Össze tudják kapcsolni a nyelvi órákon tanultakat és a világban szerzett ismereteket és alkalmazni tudják ezeket az élet más területein is. Ezután már törekedni fognak arra is, hogy nyelvtudásukat órán kívül is bővítsék. Az iskolai műveltség tartalmát a társadalmi műveltségről alkotott közfelfogás, a gazdaság, a versenyképesség és a globalizáció kihívásai is alakítják. Az Európai Unió országaiban a kulcskompetenciák fogalmi hálójába rendezték be azokat a tudásokat és képességeket, amelyek birtoklása alkalmassá teheti az unió valamennyi polgárát egyrészt a gyors és hatékony alkalmazkodásra a változásokkal átszótt, modern világhoz, másrészt aktív szerepvállalásra e változások irányának és a tartalmának a befolyásolásához. Ezért lett az iskolai műveltség tartalmának irányadó kánonja a kulcskompetenciák

meghatározott rendszere. Az oktatásnak – mind társadalmi, mind gazdasági funkciója miatt – alapvető szerepe van abban, hogy az európai polgárok megszerezzék azokat a kulcskompetenciákat, amelyek elengedhetetlenek a változásokhoz való rugalmas alkalmazkodáshoz, a változások befolyásolásához, saját sorsuk alakításához.

Az Európai Tanács 2002 februárjában a barcelonai ülésén elfogadtak egy részletes munkaprogramot. A barcelonai munkaprogram a következőképpen egészítette ki az alapkészségek sorát: írás-olvasási és számolási készség (alapvető készségek), alapkompentenciák a matematika, a természettudományok és a technológia terén, az információs és kommunikációs technológiák és az egyéb technológiák alkalmazásához kapcsolódó készségek, a tanulás tanulása, szociális készségek, vállalkozói készség és kulturális befogadás készsége.

A kulcskompetenciák és a kommunikáció kapcsolata

A kulcskompetencia az ismeretek, készségek és attitűdök transzferábilis, többfunkciós egysége, amellyel mindenkinek rendelkeznie kell ahhoz, hogy személyiségét kiteljesíthesse és fejleszthesse, be tudjon illeszkedni a társadalomba és foglalkoztatható legyen. A kulcskompetenciákat, a kötelező oktatás illetve képzés időszaka alatt kell elsajátítani. A későbbiekben, az egész életen át tartó tanulás során mindenféle tanulás alapját ezek a kompetenciák képezik. A nyelvtudás foka a négy dimenzióban, a különböző nyelveken, valamint az egyén nyelvi környezetétől és örökségétől függően eltérő lehet. Az idegen nyelvi kompetencia részletes kifejtésében megtalálható a szóbeli készségekre vonatkozó részletes magyarázat.

A pozitív attitűd magában foglalja a kulturális sokféleség tiszteletét, és a nyelvek és az interkulturális kommunikáció iránti érdeklődést és kíváncsiságot. Látható tehát, hogy a kompetencia-rendszeren belül is megkülönböztetett helyen szerepel a szóbeliség kialakítása, fontos tehát belátnunk, hogy a hatékony idegen nyelvi kommunikációhoz elengedhetetlen a szóbeli kommunikációs készség minél magasabb szintű művelése. Az anyanyelvi kulcskompetencián belül is fontos szerephez kell jusson e készség fejlesztése, hiszen a minél fejlettebb anyanyelvi szóbeli készség járul csak hozzá a fejlett L2-es szóbeliséghez. A fentiekben leírtakhoz kapcsolódóan azonban be kell látnunk: nem akarhatunk és nem is várhatunk el egy, az anyanyelvi kommunikációs képességekben kevésbé fejlett tanulóól folyékony és választékos szóbeli megnyilvánulást, amennyiben ennek anyanyelvi korlátai vannak.

Következtetések

Bár az afáziás tünetek előfordulásának gyakorisága nem egyértelműen a fent említett kompetenciák készségei közötti kapcsolódás hiányában keresendő, mind a már tárgyalt affektív tényező, mind pedig a nyelvtan-központú megközelítés vezethet a vizsgaszituációban előforduló pszichikai és fiziológiás tünetek kialakulásához. Ahhoz azonban további vizsgálatokra van szükség, hogy igazoljuk jelen hipotéziseinket. Ezek elvégzése után látni fogjuk, mennyiben keresendők az itt említett okokban a szóbeli készségek akadályozottsága idegen nyelvi szituációkban.

Irodalomjegyzék

- HARMER J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. 2nd ed. London: Longman.
- HYMES, Dell H (1972). *Reinventing Anthropology*. Michigan: University of Michigan Press.
- KRASHEN, S. D. (1981). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford: Pergamon.
- KRASHEN, S. (1978). Individual variation in the use of the Monitor. In Ritchie, W. (Ed.): *Principles of Second Language Learning* (pp. 175-183). New York: Academic Press.